

James Borders

Zsolozsmán kívüli antifónák hagyományozása a pontifikálékban*

A pontifikálék olyan liturgikus könyvek, amelyek rubrikákat, imákat és egyszólamú egyházzent tartalmaznak azokhoz a rítusokhoz, amelyeket csak püspök végezhet. A sajátos zenei anyaggal bíró püspöki szertartások közé tartozik többek között a templomszentelés, az oltárkonszekráció és a szüzek szentelése. A legtöbb kottázott tétel a pontifikálékban antifóna, amely jellemzően rövidebb és dallamilag kevésbé kidolgozott, mint a másik fő műfaj, a verzussal ellátott rezponzórium. A pontifikálékban található antifónák és rezponzóriumok egyik részének van megfelelője más könyvekben is, főként az antifonálékban, néhány más tétel graduálék processziós antifónái között vagy tropáriumokban szerepel, de találunk közöttük miseproprrium-tételeket is.

Miközben a Michel Andrieu által *Pontificale Romanum*nak (PR)¹ nevezett középkori forrástípus három példányának gregorián anyagából készülő zenei kiadáson dolgoztam, több tucatnyi olyan antifónát találtam, amelyeknél meglehetősen eltérnek egymástól az olvasatok, még az azonos típusú forrásokban is. Bizonyos esetekben hasonló vagy éppen azonos szövegű tételek különböznek egymástól alapvetően. Máskor hosszú szakaszok vagy teljes dallamok átkerülnek egyik hangmagasságról vagy tónusból a másikba. Megint más esetekben úgy tűnik, a dallamok és szövegek rövidítve vagy éppen bővítve vannak, vagy valamilyen más módon dolgozták át őket. Mindent összevéve a pontifikálék akár négy vagy több változatát is közölhetik egy antifónának. Erre a jelenségre nem találunk példát a középkori graduálékban és antifonálékban, kivéve akkor, ha különböző dialektusokat vizsgálunk. Érdemes szemügyre venni ezeket az eltéréseket. Vajon a különbségek az egyes térségek eltérő hagyományára vezethetők vissza, tudatos szerzői szándék eredményei, vagy éppen gondatlanság és torzulás következményei, esetleg hol az egyiknek, hol a másiknak tulajdoníthatók?

James Borders professzor a University of Michigan (School of Music, Theatre and Dance) Zenetudományi Tanszékének vezetője, a Plainsong and Medieval Music c. folyóirat szerkesztője. Fő érdeklődési területei a középkori és reneszánsz egyszólamúság és a kortárs amerikai könnyűzene, jelenleg a Pontificale Romanum szertartásainak zenei anyagával foglalkozik. Alábbi előadása az IMS Cantus Planus munkacsoportjának 2009-es dobogókői konferenciáján hangzott el „The Transmission of Non-CAO Antiphons” címmel. A magyar fordítást —mely egyúttal a tanulmány első nyomtatott közlése— a szerző szíves engedélyével közöljük.

* Készült az OTKA K 78680 kutatási programjának támogatásával.

¹ Ezek a XII. század római pontifikáléi (a továbbiakban PR12), a római kúria XIII. századi pontifikáléja (PRC) és Durandus Vilmos (Guillelmus) pontifikáléja a XIII. század végéről. Kiadásai: Michel ANDRIEU: *Le Pontifical Romain au moyen-âge I–IV*. Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 1938–1941. (Studi e Testi 86–89).

Egyértelmű, hogy a gregorián zene közlése a pontifikálékban sok tényezőtől függ, kezdve mindjárt a könyvtípus jellegzetességeivel. Ellentétben a graduálékkal és az antifonálékkal a pontifikálék nem kimondottan énekeskönyvek, hanem könyvek, amelyekben történetesen énekes anyag is található. Ebben az értelemben hasonlítanak a hangjelzett misszálékhoz és breviáriumokhoz, amelyek szintén tartalmazzák a szertartások énekelt vagy olykor recitált részeit is. Az a tény, hogy a pontifikálék nem közvetlenül énekeseknek készültek, néhány tudóst arra késztetett, hogy kételkedjek a pontifikálékban megőrzött dallamok hitelességében.

A második tényező a gregorián tételek hagyományozásával kapcsolatban a püspöki szertartások természete, amely elrendezésében és tartalmában területenként eltért és alakulóban volt még akkor is, amikor a mise és a zsolozsma szerkezete már régen megszilárdult. És valóban, a római katolikus Egyháznak egészen a Tridenti Zsinatig nem volt központilag elrendelt pontifikále-változata. Azelőtt vagy különböző regionális típusokat használtak, vagy —valamivel gyakrabban— a pápához, illetve a római kúriához kötődő redakciókat.

A harmadik tényező, amely segít megmagyarázni a bennük található gregorián énekek nagyfokú eltéréseit, a pontifikálék liturgikus összefüggésben való használata. Gondoljuk csak meg: a pontifikálék kizárólag püspöki szertartásokra készültek, a rubrikák gyakran közvetlenül a püspökre vonatkoznak, illetve a klerikusok kis, válogatott csoportjára, akik segédkeztek neki bizonyos tételek eléneklésében. Ennek ellenére a kottázott tételek nagyobbik része a szkólának van szánva, amelynek tagjai viszont sosem voltak olyan közel a celebránshoz, hogy láthatták volna a kottát a püspök könyvéből. Honnan tudták akkor, hogy mit énekeljenek?²

A nyilvánvaló válasz az, hogy a legtöbb középkori szkóla nem kottáról énekelte, hanem az énekesek kántoraik útmutatása alapján könyv nélkül megtanulták a gregorián tételeket az esedékes püspöki szertartásra. Ezenkívül valószínűleg további próbák is szükségesek voltak, mivel az énekeseknek szokatlanok lehettek a pontifikále antifónái, hiszen mintegy negyven százalékuk nem sze-

² Elképzelhető, hogy a szkóla kölcsönvette a püspök könyvét a próbákra a szertartás előtt, de valószínűleg ez nem volt olyan általános gyakorlat, mint amilyennek első látásra tűnik. Számos késő középkori pontifikále igen gazdagon illusztrált kódex, tehát egyfelől meglehetősen drága volt az előállításuk, másfelől a püspök hatalmát és történelmi tekintélyét képviselték. (Ld. Eric PALAZZO: *A History of Liturgical Books from the Beginning to the Thirteenth Century*. The Liturgical Press/Pueblo Books, Collegeville Minnesota 1998. [angolra fordította Madeleine Beaumont] 212.) Az a tény, hogy ilyen sok középkori pontifikále maradt fenn, arra enged következtetni, hogy ezek a kódexek nem kerültek bizonyos szűk, előkelő körökön kívülre. Ráadásul azok a klerikusok, szerzetesek és szerzetesnők, akik más intézményekhez tartoztak, nem pedig a székesegyházhoz, ahová a püspök csak ritka alkalmakkor látogatott el, bizonyára nem tartották kézenfekvőnek, hogy kölcsönkérjék a püspök saját könyvét, még mielőtt megérkezett volna, hogy fölszentljen egy oltárt vagy egy apácát. Még ha valamely szkólának lett is volna alkalma arra, hogy egy pontifikáléból próbáljon, a tagoknak minden bizonnyal nehéz lett volna leolvasni a kottát, mivel egy pontifikále általában alig volt nagyobb a mai A4-es formátumnál, tehát egy maroknyi énekes csapatnál többen aligha tudtak belőle egyszerre énekelni.

repelt a zsolozsmában, a misében vagy a szokásos processziókon. Ilyen körülmények között indokolt lehetett, hogy a kántorok —akiknek a feladata a szkóla vezetése volt— bizonyos pontifikále-tételek szövegét ismert dallamokra alkalmazzák, vagy a helyi stílushoz alakítsák.³

Így tehát nyilvánvaló, hogy amikor a lejegyzők —akik maguk is énekesek vagy esetleg kántorok voltak— gregorián tételeket másoltak a püspöki kéziratokba, bizonyos mértékig az emlékezetre és a helyi hagyományra is támaszkodtak. Még a XIV. században is, amikor egy notátortól el lehetett várni, hogy meghatározott minta alapján dolgozzék, a vonalrendszer használata pedig már általánosan elterjedt, a memória fölülkerekedhetett az írás tekintélyén, különösen akkor, amikor a minta, amelyről másolt, a notátor környezetén kívülről származott és számára ismeretlen tételeket tartalmazott. A kérdés, hogy a közvetítésnek ebben az esetben hogyan jellemezzük és hogyan értelmezzük azt a zenét és szöveget, amelyet a notátorok végül leírtak. Talán ki akartak javítani egy adott antifónát, amikor újrafogalmazták, vagy valódi, netán képzelt hagyományukhoz igyekeztek azt igazítani? Erre a helyi gyakorlathoz való konzervatív ragaszkodás és a szakértői emlékezet ösztönözhetette őket.⁴

Bizonyos gregoriánkutatók talán vitába szállnak egy ilyen nagyvonalú nézettel, tekintetbe véve, hogy a kottairás széleskörű elterjedése után azonosítani lehet a jellegzetes olvasatokat és a tőlük való nyilvánvaló eltéréseket. Valójában pontifikálékat nagy számban csak azután másoltak, hogy a graduálék és antifonálék már viszonylag szilárd írott formát értek el. Azt az időszakot, amelynek során a *Pontificale Romanum* három redakciója napvilágot látott, vagyis a XII. és a XIII. századot egyesek a gregorián történetének mélypontjaként tartják számon. Többé-kevésbé ugyanez vonatkozik a XIV. és a XV. századra is, amikor számos fönmaradt pontifikále másolása datálható. David Hughes így összegzi a liturgikus zene közlésének minőségét ebben a kései időszakban: „Ahogy a hangjelzett könyvek egyre általánosabbá váltak (a XII. században és később), a hibás olvasatok —úgy tűnik— megsokasodtak, gondatlanság, a változatok keveredése vagy egyéb okok miatt”.⁵

Habár Hughes megjegyzéseit gregorián misetételekre korlátozta, a pontifikálék antifónái bizonyos mértékben alátámasztják megállapítását: minél később

³ Úgy tűnik, mintha egy kántor a kottát az emlékezet segédeszközeként használta volna a püspöki szertartások előtt, amikor a pontifikálét tanulmányozta. Azok is kántorok lehetnek, akik másolták, vagy lemásoltatták a pontifikálék énekes tételeit a közbeeső imaszövegek és rubrikák nélkül. Néhány ilyen *libellus* maradt ránk, teljes pontifikálékkal egybekötve.

⁴ Erről a témáról bővebben: Albert B. LORD: *The Singer of Tales*. Harvard University Press, Cambridge Massachusetts 1960. 120., ezt idézi és tárgyalja: Edward NOWACKI: „The Gregorian Office Antiphons and the Comparative Method”, *Journal of Musicology* IV (1985–1986) 267–268.

⁵ David G. HUGHES: „The Implications of Variant for Chant Transmission”, in Peter CAHN — Ann-Katrin HEIMER: *De musica et cantu. Studien zur Gesichte der Kirchenmusik und der Oper, Helmut Huck zum 60. Geburtstag*. Musikwissenschaftliche Publikationen. Hochschule für Musik und Darstellende Kunst, Frankfurt am Main/Georg Olms, Hildesheim 1993. II. 72. (A teljes tanulmány: II. 65–73.)

történt a kotta lejegyzése, annál nagyobb a variánsok és —bizonyos esetekben— a hibák száma. De nem hajlanék arra, hogy a jellegzetestől eltérő késő középkori olvasatokat hibásnak bélyegezzük. Végül is a korra és a helyre, másolók szándékára utalnak. És ha „hibás” — mihez képest?

A gregorián misetételekkel ellentétben bizonyos pontifikále-antifónáknak láthatóan sohasem volt szilárd alakja. A függelékben található 1a–c táblázatok felsorolják a templomszentelés antifónáit, valamint az ereklyék átviteléhez és elhelyezéséhez kapcsolódó antifónákat a három ide vonatkozó *Ordo Romanus*-ból (OR). (Az ordók kora a fejlécben olvasható.) A táblázatokban aláhúzott öt antifóna történetileg a legváltozékonyabbak közé tartozik. Két még változékonyabb tételt találunk az órómai templomszentelési antifónák között a XI–XII. századból a 2. táblázatban. A püspöki szertartásokra szánt bizonyos gregorián tételek alakja több okból kifolyólag eleve bizonytalan volt, függetlenül attól, hogy a tétel szerepelt-e a zsolozsmában vagy nem. (A zsolozsmában szereplő antifónákat az általánosan használt referencia, a *Corpus Antiphonale Officii* (CAO) szerint számoztam.)⁶

Néhányszor használtam a ‘hagyományozás’ (*transmission*) szót: érdemes lenne tisztázni ennek eltérő jelentését a kora, illetve a késő középkori írásos gyakorlatra vonatkozóan. Egyes zenetudósok, mint például Leo Treitler szerint a gregorián énekkészlet kezdeti, kurzív neumákkal való lejegyzése a szóbeli hagyományozással —vagyis az élő megszólaltatással— párhuzamosan történt, mintegy gyorsírásként. Én azonban kétlem, hogy —akár a legkorábbi szakaszban— egy notátor leírt vagy képes lett volna leírni gregorián dallamokat egyetlen duktussal, amely megfelelt valamely énekes előadásnak, még ha el is tekintünk a sebességtől. Ha így is lett volna, ez nem teszi hitelesebbé azt a föltevést, mely szerint a későbbi gregorián notáció a maga vonalrendszeren elhelyezett, nagyobb, stilizáltabb, kvadrát neumáival már semmit nem tartott meg a hasonló folyékonyaságból. Ellenkezőleg, az érett középkorban a lejegyzőknek volt idejük megfontolni szándékaikat és mérlegelni lehetőségeiket. A „hagyományozás” ebben az előbbi értelemben valamiféle rögtönzött rögzítésre utalna, amely nem feleltethető meg fenntartások nélkül az érett középkori kottamásolásnak.

Összegző elemzés során a pontifikále-antifónák különböző olvasatainak eltérései egyes tudósok szemében valamiféle meghatározott normától való eltérésnek tűnhetnek. Mindazonáltal a késő középkori gregorián énekes számára „a zenei kompozíció lényege a szerkezetben rejlett, ahogy ezt számos példa megmutatja”, állítja Edward Nowacki, tömören összegezve Treitler egy gon-

⁶ René-Jean HESBERT (kiad.): *Corpus antiphonale officii* I–VI. Herder, Róma 1963–1979. (Rerum Ecclesiasticarum Documenta. Series maior. Fontes 7–12)

dolatát.⁷ Ezt a megfigyelést a kérdéses anyagra alkalmazva saját, előkészületben lévő kiadásom érzékeltetni igyekszik, hogy a legjobb módszer a pontifikálék zenei tanulmányozásában való előrehaladáshoz és különösen a legváltozóknabb antifónák vizsgálatához a sokféle olvasat összehasonlítása a vonatkozó forrásokból, s legjobb „a variációk és átdolgozások játékában” megállapítani „alapvető képlékenységeket” — Paul Zumthor kiragadott kifejezéseit használva.⁸ Emiatt választottam a szinoptikus kiadványformát öt különböző, a *Pontificale Romanum* három redakciójából származó olvasatból, amelyeket Michel Andrieu azonosított és készített belőlük szövegkritikai kiadást. Azokra a tételekre összpontosítottam, amelyeknek forrásai a legközelebb állnak a feltételezett eredetihez Andrieu *stemma codicum*-ja szerint. A kiadványban szerepelnek még elszigetelt vagy kései észak-olasz, francia és németalföldi redakciók is.

Nehéz következtetéseket levonni egy ilyen bőséges adathalmazból, részben azért, mert egyes antifónák hagyományozása annyira sajátos, hogy magyarázatukkor nem lehetett készen alkalmazni a szokásos megközelítéseket. Az egyes olvasatok közötti kapcsolatot gyakran befolyásolják azoknak a pontifikáléknak a leszármazási viszonyai, amelyek nem illeszkednek a *Pontificale Romanum* hagyományába. Szerencsére más tudósok megvizsgálták ezeket a kapcsolatokat, elsősorban Miquel Gros és Thomas Kozachek, utóbbi egy 1995-ös Harvard-disszertációban, amely a templomszentelés gregorián tételleivel foglalkozik; ez az a püspöki szertartás, amelynek a legkiterjedtebb a zenei tartalma.⁹ Kockáztatva, hogy túlságosan leegyszerűsíttem az ő munkájukat, erre, vagyis a templomszentelési antifónák gyűjteményére szeretném szűkíteni érdeklődésemet, bár inkább összefoglaló jelleggel, és szem előtt tartva a készlet növekedését. Előadásom végén pedig megfigyelünk majd néhány esettanulmányt.

⁷ NOWACKI: i.m. 275. Ld. még: Leo TREITLER: „Transmission and the Study of Music History”, in *International Musicological Society. Report of the Twelfth Congress, Berkeley, 1977*. Bärenreiter, Kassel 1981. 208–210.

⁸ Paul ZUMTHOR: a ‘mouvance’ szót úgy határozza meg, mint „egy műnek azt a jellegét, amely —olyan mértékben, amilyenben valamit egyáltalán műnek tekinthetünk a könyvnyomtatás kora előtt— szinte valami absztrakcióból, vagyis a mű tulajdonképpeni létezését biztosító szövegekből és a változatok és átdolgozások játékából jön létre mint szüntelen vibrálás és alapvető instabilitás”. „Essai de poétique médiévale” 507., angolul idézi A. N. DOANE: „Oral Texts, Intertexts, and Intratexts. Editing Old English”, in Jay CLAYTON — Eric ROTHSTEIN: *Influence and Intertextuality in Literary History*. University of Wisconsin Press, Madison 1991. 105.

⁹ Miquel dels Sants GROS I PUJOL: „El ordo Romano-Hispánico de Narbona para la consagración de iglesias”, *Hispania Sacra* XIX (1969) 321–401; uő: „Le Pontifical de Narbonne” in *Liturgie et Musique (IXe–XIVe s.)*.

Edouard Privat, Toulouse 1982. (Cahiers de Fanjeaux. Collection d’histoire religieuse de Languedoc au XIIIe et au début du XIVe siècles 1) 97–113; Edward KOZACHEK: *The Repertory of Chant for Dedicating Churches in the Middle Ages. Music, Liturgy, and Ritual*. PhD értekezés, Harvard University 1995.

A függelék 3. táblázatában a *Pontificale Romano-Germanicum* (PRG) templomszentelési antifónáinak jegyzéke látható. Ez a kizárólag szöveget tartalmazó liturgikus kézikönyv, amelyet Mainzban állították össze 950 és 962 között, fontos előzménye a XII. századi római pontifikáléknak (PR12), a római kúria XIII. századi pontifikáléjának (PRC) valamint a Durandus-féle pontifikáléknak (PWD). Figyeljük meg először, hogy mennyire megnőtt az antifónakészlet a PRG-ben: 21 antifóna még nem szerepelt az OR-ban (az „új” tételek incipitje nagyobb betűkkel van szedve). Odakerülésük bonyolult történetét Kozachek elmeséli disszertációjában, de hogy röviden összefoglaljuk, figyeljük meg azt a 9 antifónát, amely a templomszentelési zsolozsmából, egyébként már az OR 41 antifónáinak is fő forrásából való (a nagybetűvel szedetttek közt ezeket csillag különbözteti meg). Még egy kapcsolat van a korai frank-római hagyománnyal: az OR 41-ből származó 11 antifóna sorrendje ugyanaz. (Ezek az incipitek kisebb betűvel vannak szedve, és föl van tüntetve előfordulásuk és sorrendjük az előző ordókban.) Ezeket az antifónákat a *Cum iucunditate* és a *Sub altare* fogja közre, amelyek az OR 42-ben és az OR 43-ban találhatóak meg. További 8 antifóna nem szerepel a zsolozsmában, ezek mellett nem látható CAO-szám. Végül nézzük meg a táblázat jobb oldali oszlopait, amelyekben látható, hogy a PRG hatást —bár nem átfogó hatást— gyakorolt a XII. századi római pontifikáléokra, következésképp a PR későbbi redakcióira is, amelyek már hangjelzett tételeket tartalmaznak!

Féltetve a Kozachek disszertációjának tárgyát képező fejlődést a X–XII. században a Közép- és Dél-Itálián kívüli térségekben, lapozzunk a 4. táblázathoz! Itt látjuk fölsorolva a templomszentelési antifónákat a PR12-ből, négy, hangjelzéssel gazdagon ellátott forrásból. Liturgiátörténészek megfigyelték, hogy a PR12 hagyományát követő pontifikálék függenek a PRG-től, amelyet a XI. századra bevezettek Rómában és környékén is. A 4. táblázat ezt megerősíti: hasonlítsuk össze a két bal oldali oszlopot, amelyekben a tételek sorrendje látható! Azonban, amint ezt a számozás eltérései is sugallják, a PR12 inkább átdolgozása volt a PRG-nek, mint egészben való átvétele, hiszen az elrendezés és a liturgikus funkció tekintetében gyakran eltér tőle. Sőt, a PR12 tartalmaz 11 olyan tételt, amely nem szerepel a PRG-ben. (Ezek ismét nagyobb betűvel vannak szedve.) Ebből 6 tétel antifóna, közülük 3 a templomszentelési zsolozsmából.

Az utolsó, 5. táblázat megmutatja az antifónák sorrendjét a római kúria XIII. századi pontifikáléjának hosszú templomszentelési ordójában, amelynek majdnem minden forrása hangjelzett. Figyeljük meg először, hogy nyilvánvalóan a PR12 volt a kiindulópont, amint ezt a két bal oldali oszlopban a tételek számozása is jelzi! A táblázatban látható a leginkább zenetörténeti jelentőségű változás a PRC-ben: nevezetesen az a 4 antifóna (17–20.), amelyek órómai dalamváltozatban szerepelnek. Ezek a dallamok megtalálhatók a Lateráni bazilika XI–XII. századi régi római *antifonarium missae*-inek templomszentelési tételei között. (Vat. Lat. 5319, ld. a 2. táblázatban).

Talán jelentős, hogy ez a 4 behelyettesítés egy előadási hagyomány elemeként került a PRC-be, nem pedig valamiféle általános romanizáló törekvés eredményeként: amint a jobb szélső oszlopban látható, további órómai antifónaváltozatok kölcsönzésére nem került sor. 6 különböző órómai tételből — köztük van a 4, templomszentelési zsolozsmából vett darab— egy sem váltotta ki azokat a variánsokat, amelyeket a PRC összeállítói a PR12-ből és/vagy a gregorián hagyományból örököltek.

Végül liturgiátörténészeknek nem meglepő, hogy —amint látható az 5. táblázatból— megkülönböztetjük egymástól a PRC és a Durandus-féle pontifikále szertatásrendjét. Valóban, templomszentelési antifónából sokkal többet találunk az utóbbiban, de amint az 5. táblázat mutatja, a PRC-nek majdnem az egész antifónakészlete átkerült a PWD-be. Egyedül a *Zachae festinans* hiányzik, de ez a tétel a PRC forrásaiban is ritkán fordul elő. Ráadásul a PWD továbbvisz számos olyan dallamváltozatot, amely közel áll a PRC-beli megfelelőkhöz, köztük a 4 imént említett, órómai antifónát. Tehát az írott hagyományozás és a kottáról való éneklés a XIII. század végére és a XIV. századra nyilvánvalóan egyre több énekesnek tette lehetővé, hogy ismeretlen dallamokat adjon elő a kántor szándéka szerint.

A következő szöveges és zenei példákat kiadásom 140 antifónájából, illetve számos esettanulmányból vettem. Hogy megismerjük a szövegváltozatok természetét, főként az ereklyék hordozásakor elhangzó antifónákra összpontosítok, amelyek nincsenek meg a zsolozsmában, így természetesen a CAO-ban sem.

Az 1. példa, a *Surgite sancti* 'A' változata azt mutatja, hogy bizonyos PR12-antifónák szövege mennyire közel áll a PRG-beli elődjükhöz. A 'B' változat egy XII. századi sens-i kódexből való, amely nem tartozik a PR12 hagyományába. Ez egy átmeneti típus a Vat. Lat. 7114-ben találhatóhoz képest, amely egy XIII. századi PR12-forrás a délnyugat-franciaországi Auchból ('C'). A 'D' változat a XIII. század végi PWD változata, amely arra enged következtetni, hogy összeállítói korábbi pontifikálék szövegeihez nyúltak vissza.

A 2. példa arra világít rá, hogy hogyan készültek új processziós antifónák a régebbiekből. A 'C' változat, a *Movete sancti* először a PR12-ben tűnik föl, szerzői egybedolgozták a *Surgite sancti*-t (1. példa) és az *Ambulate sancti*-t (2. példa 'A' változat). Összehasonlítva a 2A és 2B változatokat, megfigyelhetjük, hogy még a zsolozsmában megtalálható pontifikále-antifónák is hajlamosak a változásra, ebben az esetben a szöveg rövidülésére. Bár a *Movete sancti* (C–E változatok) hosszúságát tekintve nagyjából állandó, részleteiben változékonnyabb, mint az *Ambulate sancti*, amint a lábjegyzetekből is kitetszik.

Az *Ingredimini benedicti* (3A példa) első nyoma az egyházi év liturgiájának leírásában, az OR 50-ben található, amely a PRG-nek egy korai rétegét képezi.¹⁰

¹⁰ Cyrille VOGEL: *Medieval Liturgy. An Introduction to the Sources. Revised and Translated by William Storey and Niels Rasmussen.* Pastoral Press, Portland — Oregon 1986. 187.

Ez kibővült a PRG 40. ordójában, amely a templomszentelést foglalja magába. A 'B' és 'C' változatok összehasonlításából kiderül, hogy bizonyos PR12 források közelebb állnak a PRG-hez, mint mások. A 'D' változat (PRC- és PWD-források változata) meglehetősen közel áll a 'B'-hez, de egyes részleteiben különbözik tőle.

A 4. példa, a *Sub altare* főként azért szerepel, hogy sugallja: lehetnek választóvonalak a PRG és a PR12 szövegek között, amint ezt az 'A' és 'B' változat különbözősége mutatja. Viszont észrevehetünk egy meglepő hasonlóságot a PRG-szöveg és egy kései és periferiális PR12 forrás között (Vat. Lat. 7114), erre utal a 4. és az 5. lábjegyzet is.

Az 5. példa két egymással összefüggésben álló antifóna szövegét mutatja be. A második, a *Circumdate Sion complectimini* a 47. zsoltár 13. verse. Mivel a forrás adott, a 'D' változatban nincsenek jelentős szövegbeli eltérések. A *Circumdate Sion Levitae altare* ('A-D' változatok), amelynek szövege nem bibliai, sokkal változékonnyabb. A PR12 egyes forrásai a PRG-hez közelebbi változatot képviselik (A), mások a PRC-hez csatlakoznak (B).¹¹ A 'C' változat, a PWD gyakorlatilag megegyezik a 'B'-vel.

Mivel a rendelkezésemre álló idő korlátozott, szeretnék csupán néhány zenei példára szorítkozni, hogy megmutassam a zenei változatosságot két, egymással kapcsolatban álló, a CAO-ban nem szereplő antifóna kapcsán: ezek az *Ambulate sancti Dei ingredimini* és *Ambulate sancti Dei ad locum*. A 6a. példát egyesek talán az utóbbi Monte Cassinó-i olvasatának mondanák. Minden bizonnyal akkor keletkezett, amikor ez a CAO-ban nem szereplő antifóna eljutott Dél-Itáliába, valószínűleg dallam nélkül, vagy ott szokatlan dallammal. Ennek a tételnek legjellegzetesebb vonása a formája: a szöveg öt szakasza közül négyre ugyanaz a zenei gesztus illeszkedik: *Ambulate... Dei, ingredimini... Domini, aedificata... vobis, és ecclesia nova*. Az *ubi populus*-szal kezdődő utolsó szakasz, amely hosszabb a többinél, más dallamot hordoz. Ezt az eljárást, amikor ismétlődő zenei sorokhoz egymást követő szövegszakaszok vannak illesztve, Kenneth Levy „variation versus”-nak nevezte el.¹² Úgy tűnik, hogy a dél-itáliai kántorok az antifóna szövegét egyértelműen régies, egykori beneventán dallamokra emlékeztető modorban zenésítették meg, ezért hasonlítanak a Levy által bemutatott tételekre.

A 6b. példa, az *Ambulate... ingredimini*-nek egy periferiális XIII. századi PR12-forrásban, a Vat. Lat. 7114-ben található változata ugyanazt a szöveget használja, mint a 6a. példa, de ez dallama és formája szerint egy 4. tónusú rezponzórium. Bár ez a tétel is deuterus-tonalitású, akár az antifóna, és tartalmaz néhány, valamelyest hasonló elemet, a „variation versus” eljárásának nincs benne nyoma. A következő fejlemény, hogy az *Ambulate ad locum* szöveg,

¹¹ Uo. 250.

¹² Kenneth LEVY: „Lux de Luce. The Origin of an Italian Sequence”, *The Musical Quarterly* LVII (1971) 49–50.

amely a korai PR12-forrásokban egy különálló antifóna, a 6b. példában a rezponzorium verzusaként jelenik meg. (A szkriptor feltételezhetően rájött, hogy nem elég hosszú számára a szöveg, és nem restellte kiegészíteni három szóval: *ab origine mundi*.) Talán ezzel az eljárással összefüggésben szerepel az *Ambulate... ad locum* a PRC-ben egy introitus-zsoltár stílusában. (Ld. a 7. példát.) A szöveg a PRC-ben közvetlenül az *Ambulate... ingredimini* után következik.

Valószínűleg egy, az előzőhöz (a Vat. Lat. 7114-ben találhatóhoz) hasonló, 4. tónusú rezponzorium volt a mintája a 8. példában látható antifónadallamnak, amely az *Ambulate... ingredimini* szöveghez készült. Forrása a toulouse-i Bibliothèque Municipale 118., egy XIV. századi PWD-példány Languedocból.

Ha a 9. példához lapozunk, azt látjuk, hogy a legtöbb PRC-forrás az *Ambulate... ingredimini* órómai dallamát használja. Ebbe a példába beillesztettem még egy változatot a Vat. Lat. 4748-II-ből. Ezt a kódexet a XIV. században Modenában másolták, formátumából ítélve valószínűleg egy kántor használatára. A benne közölt változat közel áll a Toulouse 118-ban található antifónához. A 10. példában 5 különböző —az Andrieu-féle kritikai kiadásban használt— PWD-forrás *Ambulate... ingredimini* változatát vethetjük össze. Érdemes megjegyezni, hogy az órómai dallam megmaradt, bár a szkriptorok egy része hajlamos volt lemetszeni a melizmákat a szokatlan dallamról. A Languedoc-dallam elérhető lehetett nekik, mégis inkább átszerkesztették azt a változatot, amely a PRC írott hagyományán keresztül jutott el hozzájuk.

Elteltekintve néhány ritka antifónától, az e tanulmányban tárgyalt pontifikálékban előforduló szövegek és dallamok rendkívüli változékonysága a következő négy ok valamelyikére vezethető vissza:

1. A kérdéses antifóna kizárólag pontifikálékban fordul elő. Mivel ezeknek nincs megfelelője sem a zsolozsmában, sem a misében, sem az éves processziókban, a szkriptorok nem tudták összevetni valamiféle egyezményes változattal, ezért alakultak ki a különböző változatok.

2. A kérdéses antifóna a pontifikálékon kívül is használatban volt, de olyan képlékeny gyűjteményekben, mint például a litániák énekei, amelyek maguk is következtlenül hagyományozódtak. Így az antifóna szintén variálódott.

3. A kérdéses antifóna egy órómai tétel behelyettesítése volt, melynek eredeti változata bizonyára a PWD-kódexek szkriptorai keze nyomán tűnt el. Amint láttuk, nem volt ritka, hogy a burjánzó és szokatlan stílusú dallamok melizmáit átszerkesztették.

4. Egy szöveg liturgikus szerepe megváltozott. Ezt a variálódási folyamatot ebben az előadásban nem fejtettem ki, de a PWD-ben a *Dirigatur oratio mea* antifóna valószínűleg a PRC-beli *Dirigatur oratio mea* graduáléból származik, végső soron pedig a PRG *Dirigatur Domine* verzikusából. Az ősi *Tollite portas* antifóna —amely a OR 41-ben és a PRG-ben szerepel— a PRC-ben, illetve a PWD-ben egy, a püspök által prózában elmondandó szöveggé változik, így megszűnik antifónának lenni.

A kántorok és a szkriptorok kulcsszerepet játszottak mind a négy típusú folyamatban. Nem értek egyet azzal az állásponttal, ha valaki minősíti a variánsokat: véleményem szerint mindegyiket el kellene fogadnunk. Azt remélem, sikerült bemutatnom, hogy a hagyománnyal való különleges kapcsolatuk sokkal inkább megfontolt szabályozás, megőrzés vagy kijavítás eredménye, mintsem átgondolatlan és gondatlan másolásé.

Fordította Szaszovszky Ágnes

1.a táblázat: Római antifónák az ereklyék átvitelére és oltárba helyezésére a XLII. Ordo Romanusban (720–750 k.)*

(aláhúzással jelöltük a jelentős dallam- és/vagy szövegbeli eltéréseket a PR12-ben, PRC-ben és PWD-ben)

CAO	Incipit	CAO besorolás	RGP	PR12	PRC	PWD
2015	<u>Cum jucunditate</u>	In Letania	x	x	x	x
Ø	<u>Sub altare</u>	N.A.	x	x	x	x

1.b táblázat: Antifónák az ereklyék átvitelére és oltárba helyezésére a XLIII. Ordo Romanusban (790 k., Szt. Amand-gyűjtemény)

CAO	Incipit	CAO besorolás	PRG	PR12	PRC	PWD
2534	<u>Ecce populus</u>	In Letania	Let. min.	x	x	x
2015	<u>Cum jucunditate</u> (= OR XLII)	In Letania	(lásd fent, OR XLII)			
Ø	<u>Sacerdos magne</u>	N.A.	—	—	—	—
Ø	<u>Sub altare</u> (= OR XLII)	N.A.	(lásd fent, OR XLII)			

1.c táblázat: „Gallikanizált” templomszentelési antifónák a XLI. Ordo Romanusban (775 k.)

CAO	Incipit	CAO besorolás	PRG	PR12	PRC	PWD
5159	<u>Tollite portas</u>	In Dedicatione ecclesiae	x	x	—	—
1494	<u>Asperges me</u>	In Dedicatione ecclesiae	x	x	x	x
Ø	<u>Exsurgat Deus et dissipentur</u>	N.A.	x	x	x	x
4474	<u>Qui habitat</u>	In Dedicatione ecclesiae	x	x	x	x
2428	<u>Domus mea</u>	Fer. III Hebd. I Quadr.	x	x	x	x
3388	<u>Introibo ad altare</u>	In Dedicatione ecclesiae	x	x	x	x
2665	<u>Erexit Jacob</u>	In Dedicatione ecclesiae	x	x	x	x
4748	<u>Sanctificavit dominus</u>	In Dedicatione ecclesiae	x	—	—	x
2533	<u>Ecce odor filii</u>	In Dedicatione ecclesiae	x	x	x	x
1873	<u>Confirma hoc Deus</u>	Pentecostes	x	x	x	x
2812	<u>Exsultabunt sancti</u>	Omn. st., comm. sanctorum.	x	x	x	x

* A táblázatokat és a kottamelléleteket változtatás nélkül, a szerző helyesírása, rövidítési és hivatkozási rendszere szerint közöljük. A Szerk.

2. táblázat: Órómai antifónák (ROM) templomszentelésre a I-Rvat lat. 5319-ben
(aláhúzással jelöltük a jelentős dallam- és/vagy szövegbeli eltéréseket a PR12-ben,
PRC-ben és PWD-ben)

Lap	Incipit	CAO	OR	PRG	PR12	PRC	PWD
135 ^v	<u>Ecce populus ... viam justorum</u>	2534	XLIII	Let. min.	x	x	x
135 ^v	<u>Cum jucunditate</u>	2015	XLII, XLIII	x	x	x	x
135 ^v	<u>De Jerusalem exeunt</u>	2109	—	—	—	—	—
135 ^v	<u>Ad honorem sanctorum</u>	Ø	—	—	—	—	—
135 ^v	<u>Ambulate sancti Dei ad locum</u>	1367	—	x	x	x	x
135 ^v	<u>Ambulate sancti Dei ingredi mini</u>	Ø	—	x	x	x	x
136 ^r	<u>Plateae Jerusalem</u>	4299	—	—	—	—	—
136 ^r	<u>Sub altare</u>	Ø	XLII, XLIII	x	x	x	x

Rövidítések: PRG: Pontificale Romano–Germanicum (X. század közepe); PR12: római pontifikálék a XII. századból; PRC: a pápai udvar pontifikáléja (XIII. század); PWD: Durandus Vilmos pontifikáléja (XIII. század vége). — *Források*: CAO: René-Jean HESBERT (ed.): *Corpus antiphonarium officii*. 6 vols., *Rerum ecclesiasticarum documenta. Series maior, fontes*. Vols. 7–12. Róma, Herder 1963–1979; OR: Michel ANDRIEU (ed.): *Les Ordines Romani du haut moyen âge*. 5 vols. *Spicilegium Sacrum Lovaniense, Études et documents*. 11. 23–24., 28–29. Louvain 1931–1961.

3. táblázat: Templomszentelési antifónák a PRG XL. ordójában (950–962. k.)

(Az apró betű a XL1–XLIII-as OR-szal való egyezést jelöli, az aláhúzás pedig a jelentős dallam- és/vagy szövegbeli eltéréseket a PR12-ben, PRC-ben és PWD-ben)

#	Incipit	CAO	Ded/Lit	PR12	PRC	PWD
1	<i>Signum salutis</i> (RGP XXXVI)	Ø		x	—	x
2	<i>Surgite sancti</i>	Ø		x	—	x
3	<u>Cum jucunditate</u> (OR XLII–XLIII)	2015	*	x	x	x
4	<i>Tollite portas</i> (OR XLI/1)	5159	*	x	—	—
5	<i>O quam metuendus</i>	4065	*	x	x	x
6	<i>Asperges me</i> (OR XLI/2)	1494	*	x	x	x
7	<i>Simulabo eum viro</i>	Ø		x	—	—
8	<u>Exsurgat Deus et dissipentur</u> (OR XLI/3)	Ø		x	x	x
9	(Resp. <i>Tu domine universorum</i>)	7786	*	x	x	x
10	<i>Qui habitat</i> (OR XLI/4)	4474	*	x	x	x
11	<i>Haec est domus</i>	2998	*	x	x	x
12	<i>Domus mea</i> (OR XLI/5)	2428		x	x	x
13	<i>Introibo ad altare</i> (OR XLI/6)	3388	*	x	x	x
14	<u>Dirigatur domine <versiculus></u>	cf. 6458		x	x	x
15	<i>Erexit Jacob</i> (OR XLI/7)	2665	*	x	x	x
16	<i>Mane surgens</i>	3691	*	x	x	x
17	<i>Aedificavit Moyses</i>	1299	*	x	x	x
18	<i>Unxit te Deus</i>	Ø		(x)	—	x
19	<i>Sanctificavit dominus</i> (OR XLI/8)	4748	*	—	—	x
20	<i>Lapides pretiosi</i>	3578	*	—	—	x
21	<u>Ecce odor filii</u> (OR XLI/9)	2533	*	x	x	x

22	<i>Confirma hoc Deus</i> (OR XLI/10)	1873		x	x	x
23	<i>Ambulate sancti Dei ad locum</i>	1367	*	x	x	x
24	<i>Plateae Jerusalem</i>	4299	*	—	—	—
25	<i>Custodit dominus animas</i>	2084		—	—	—
26	<i>In sanctis gloriosus es</i>	3284		—	—	—
27	<i>Ambulate sancti Dei ingredimini</i>	Ø		x	x	x
28	<i>Sanctificavi Jerusalem</i>	Ø		—	—	—
29	<i>Ingredimini benedicti</i> (<i>Ingredimini sancti</i> in PRC & PWD)	Ø		x		
30	<i>Benedicta gloria</i>	1706	*	—	—	—
31	<i>Exsultabunt sancti</i> (OR XLI/11)	2812		x	x	x
32	<i>Sub altare</i> (OR XLII-XLIII)	Ø		x	x	x
33	<i>Corpora sanctorum</i>	1935	*	x	x	x
34	<i>Circumdate Sion Levitae</i>	Ø		x	x	x
35	<i>In velamento clamabunt</i>	3306		x	—	—
36	<i>Omnis terra</i>	4155		x	x	x

Forrás (RGP): Cyrille VOGEL — Reihnhard ELZE (eds.): *Le pontifical romano-germanique du dixième siècle*. 3 vols. Studi e Testi. 226., 227., 269. Vatican, Bibl. Apost. Vat. 1963–1972.

4. táblázat: Templomszentelési antifónák a PR12 XVII. ordójában

PRG#	PR12#	Incipit	CAO	Ded/Lit	ROM?	PRC	PWD
1	1	<i>Signum salutis</i>	Ø			--	x
	2	(Resp. <i>Fundata est domus</i>)					
4	3	<i>Tollite portas</i>	5159	*		--	--
	4	(Resp. <i>Benedic domine</i>)					
	5	(Resp. <i>Domine si conversus</i>)					
9	5	(Resp. <i>Tu domine universorum</i>)					
	7	<i>Zachaeae festinans</i> (csak a GB–Lbl Addl. 17005-ben)	5515	*		(x) ®	--
5	8	<i>O quam metuendus</i>	4065	*		x	x
6	9	<i>Asperges me</i>	1494	*		x	x
11	10 (31)	<i>Haec est domus</i>	2998	*	(hiányzik)	x	x
8	11	<i>Exsurgat Deus et dissipentur</i>	Ø			x	x
10	12	<i>Qui habitat</i>	4474	*		x	x
12	13	<i>Domus mea</i>	2428		(hiányzik)	x	x
13	14	<i>Introibo ad altare</i>	3388	*		x	x
	15	<i>O quam gloriosum</i>	4063			x	x
	16	<i>Movete sancti</i>	cf. <i>Surgite</i> +1367			x	x
	17	<i>Ecce populus</i> (OR XLIII)	2534a	*	ROM	x	x
	18	<i>Via justorum</i>	5374	*	ROM	(x) ®	(x)
3	19	<i>Cum iucunditate</i>	2015	*	ROM	x	x
27	20	<i>Ambulate sancti Dei ingredimini</i>	Ø		ROM	x	x
2	21	<i>Surgite sancti</i>	Ø			--	x
23	22	<i>Ambulate sancti Dei ad locum</i>	1367	*	≈ ROM	x	x

® A *Zachaeae festinans* a legtöbb PRC-forrásban nem szerepel.

® Bizonyos forrásokban (köztük az órómai graduálékban) az *Ecce populus* hasonló szöveggel végződik: *Via sanctorum* (CAO 2534b).

	23	(Resp. <i>Erit mihi dominus</i>)				
29	24	<u>Ingredimini benedicti / sancti</u>	Ø		x	x
31	25	<i>Exsultabunt sancti</i>	2812		x	x
32	26	<u>Sub altare</u>	Ø	≈ ROM	x	x
	27 (33b)	<i>Ascendit fumus</i>	1491	(hiányzik)	x	x
15	28	<i>Erexit Jacob</i>	2665	*	(hiányzik)	x
16	29	<i>Mane surgens Jacob</i>	3691	*	x	x
21	30	<u>Ecce odor filii</u>	2533	*	x	x
11	31 (10)	<i>Haec est domus</i>	2998	*	(hiányzik)	x
17	32	<i>Aedificavit Moyses</i>	1299	*	(hiányzik)	x
(14?)	33a	(Grad. <i>Dirigatur oratio</i> –or–	cf. 6458			
	33b (27)	<i>Ascendit fumus</i>	1491			
22	34	<i>Confirma hoc Deus</i>	1873		x	x
33	35	<i>Corpora sanctorum</i>	1935	*	x	x
34	36	<u>Circumdate Sion Levitae</u>	Ø		x	x
36	37	<i>Omnis terra</i>	4155		x	x
35	38	<i>In velamento</i> (Rvat lat. 7818)	3306		--	--

Forrás (PR12): Michel ANDRIEU: *Le Pontifical Romain au moyen âge*. Vol. 1. Studi e Testi 86. Vatican, Bibl. Apost. Vat. 1938. Megjegyzés: Az ismétlődő tételek számozása a 2. oszlopban, zárójelben szerepel.

5. táblázat: Templomszentelési antifónák a PRC XVII. ordójában

(NB. Ha másként nem jelöltük, minden tételnek van megfelelője a PR12 XVII. Ordójában.)

PR12#	PRC#	Incipit	CAO	PWD	ROM?
2	1	(Resp. <i>Fundata est domus</i>)			
4	2	(Resp. <i>Benedic domine</i>)			
6	3	(Resp. <i>Tu domine universorum</i>)			
7	4	<i>Zachae festinans</i>	5515	--	
8	5	<i>O quam metuendus</i>	4065	x	
9	6	<i>Asperges me</i>	1494	x	
10	7	<i>Haec est domus</i>	2998	x	
11	8	<u>Exsurgat Deus et dissipentur</u>	Ø	x	
12	9	<i>Qui habitat</i>	4474	x	
13	10	<i>Domus mea</i>	2428	x	
14	11	<i>Introibo ad altare</i>	3388	x	
15	12	<i>O quam gloriosum</i>	4063	x	
16	13	<i>Movete sancti</i>	cf. <i>Surgite</i> +1367	x	
17	14	<u>Ecce populus</u>	2534a	x	ROM
(18)	15 ®	<u>Via sanctorum recta facta</u>	2534b	x	ROM
19	16	<u>Cum iucunditate</u>	2015	x	ROM
20	17	<u>Ambulate ... ingredimini</u>	Ø	x	ROM
22	18	(Ps. tonus <u>Ambulate ... ad locum</u>)	cf. 1367	x	
23	19	(Resp. <i>Erit mihi dominus</i>)			
24	20	<u>Ingredimini sancti</u>	Ø	x	
25	21	<i>Exsultabunt sancti</i>	2812	x	

® A szöveg és a dallam (= ROM) eltér a 4. táblázat *Via justorum* kezdetű antifónájától.

26	22	<i>Sub altare</i>	Ø	x	≈ ROM
(33a)	23 ^o	<i>Dirigatur domine oratio</i>	cf. 6458	x	
33b	24	<i>Ascendit fumus</i>	1491	x	
28	25	<i>Erexit Jacob</i>	2665	x	
29	26	<i>Mane surgens Jacob</i>	3691	x	
20	27	<i>Ecce odor filii</i>	2533	x	
31	28	<i>Haec est domus</i>	2998	x	
32	29	<i>Aedificavit Moyses</i>	1299	x	
33a	30	(Grad. <i>Dirigatur oratio mea</i>)			
34	31	<i>Confirma hoc Deus</i>	1873		x
35	32	<i>Corpora sanctorum</i>	1935		x
36	33	<i>Circumdate Sion Levitae</i>	Ø		x
36	34	<i>Omnis terra</i>	4155		x

Forrás (PRC): Michel ANDRIEU: *Le Pontifical Romain au moyen âge*. vol. 2. Studi e Testi 87 (Vatican, Bibl. Apost. Vat. 1940); ROM Office: Bonifacio BAROFFIO — Soo Yung KIM: *Biblioteca Apostolica Vaticana Archivio S. Pietro B 79: Antifonario della Basilica di S. Pietro (Sec. XII)*. 2 vols. Musica Italiae Liturgica 1. Rome, Edizioni Torre D'Orfeo 1995.

1. példa: *Surgite sancti* (A CAO-ban nem szerepel)

- A. PRG, PR12 (I-Rvat Barb. lat. 631, I-Rvat lat. 7818)
- B. F-Pn lat. 934 (Sens, XII. század második fele)
- C. PR12 (I-Rvat lat. 7114 [későbbi betoldás])
- D. PWD

- A. *Surgite sancti de mansionibus¹ vestris*
- B. *Surgite sancti Dei de mansionibus vestris*
- C. *Surgite sancti Dei de mansionibus vestris et profici sanctimini viam veritatis*
- D. *Surgite sancti de habitationibus vestris*

- A,D. *loca sanctificate² plebem benedicite et nos homines peccatores in pace custodite.*
- B. *loca sanctificate.*
- C. *loca sanctificate et plebem benedicite et hec loca in pace custodire dignemini.*

¹I-Rvat Barb. lat. 631 (PR12): mansionibus] habitationibus.

²PWD: sanctificate et.

2. példa: *Ambulate sancti Dei ad locum* (CAO 1367) / *Movete sancti* (No CAO, cf. 1367 és *Surgite sancti* [Ø CAO, ld. 1. példa])

- A. PRG, PR12 (I-Rvat Barb. lat. 631, [13^r], I-Rvat lat. 7818, I-Rvat Borghes. lat. 49, I-Rvat 7114 [Responzórium verzus])
- B. PRC, PWD, I-Ma R.56.sup. (Nebbio, Corsica, XIII–XIV. század)
- C. PR12 (I-Rvat Barb. lat. 631, I-Rvat lat. 7818 [6^r, 32^v], I-Rvat Borghes. lat. 49)
- D. PR12 (I-Rvat lat. 7114)
- E. PRC, PWD, I-Bu 1556 (Itália, XIII. század), I-Ma R. 56 sup., I-Vnm 2409 (Észak-Itália, XIII. század), I-Rvat Ott. Lat. 330 (Avignon? XV. század)

^o Az antifóna szövege és dallama eltér a *Dirigatur* graduálétól (33a).

A.	Ambulate	sancti Dei			ad locum destinatum
B.	Ambulate	sancti Dei			ad locum destinatum
C.	Movete	sancti ¹	de mansionibus	vestris	ad loca festinate
D.	Movete	sancti	de habitationibus	vestris	ad loca festinate
E.	Movete ²	vos ³ sancti Dei ⁴	de ⁵ mansionibus ⁶	vestris	ad loca festinate

- A. quod vobis⁷ preparatus⁸ est ab origine mundi.⁹
 B. qui vobis preparatus est.
 C. que vobis preparata sunt.
 D. que vobis preparata sunt. Ps. Venite exultemus.
 E. que vobis¹⁰ preparata¹¹ sunt.¹²

¹ I-Rvat lat. 7818: sancti Dei.

² I-Rvat S. P. H 54 (PRC), F-Pn lat. 970 (PRC), I-Rvat lat. 1156 (PRC), I-Rvat lat. 4745: Movete]

Vovete.

³ Most PRC MSS: vos *om*.

⁴ I-Ra 460, I-Ma R. 56 sup.: Dei *om*.

⁵ GB-Lbl. Add. 16610: vos...de] vos omnes sancti de.

⁶ I-Rvat Ott. Lat. 330, I-Bu 1556, I-Ma R. 56 sup., I-Vnm 2409: mansionibus] habitationibus.

⁷ RGP, I-Rvat lat. 7114 (PR12): quod] qui; I-Rvat lat. 7818: quod vobis] quibus.

⁸ I-Rvat lat. 7114: preparatus] paratus.

⁹ I-Rvat lat. 7114: ab origine mundi. *Hangjelzés nélkül*.

¹⁰ I-Rvat lat. 4748-I (PRC): vobis] nobis.

¹¹ F-Tm 118: preparata] reparata; GB-Lbl Eg. 1067: preparata] parata.

¹² Many PRC MSS (including I-Rvat S.P. H 54, F-Pn lat. 959, 960, 965, 15619, GB-Lbl Add. 33377, 39760): <V.> Ecce populus... I-Bu 1556: ad loca...preparata sunt *om*.

3. példa: *Ingredimini benedicti / Ingredimini sancti* (Ø CAO)

- A. OR L 36
 B. RGP, PR12 (I-Rvat Barb. lat 631, I-Rvat Borghes. lat. 49); I-Bu 1556
 C. PR12 (I-Rvat lat. 7818 [7^r, 33^r], I-Rvat lat. 7114); I-Ma R. 56 sup., I-Vnm 2409
 D. PRC, PWD

A.	Ingredimini benedicti Domini	praeparata est	habitatio sedis vestre.
B.	Ingredimini benedicti Dei ¹	preparata ² est enim ³	a domino habitatio sedis vestre
C.	Ingredimini benedicti Domini quia ⁴	preparata est	habitatio vestra. ⁵
D.	Ingredimini sancti Dei	preparata est enim vobis ⁶	a domino habitatio sedis vestre

B, D. sed⁷ et populus fidelis cum gaudio insequitur iter vestrum ut⁸ oretis pro nobis maiestatem domini alleluia.⁹

¹ I-Rvat Borghes. lat. 49: dei] domini.

² RGP, I-Bu 15556: parata.

³ I-Bu 15556: enim] vobis

⁴ I-Rvat lat. 7114: quia *om*.

⁵ I-Rvat lat. 7114: habitatio vestra] habitatio sedis vestre.

⁶ F-Pn lat. 965, GB-Lbl Add. 33377 (PRC); PWD: vobis *om*.

⁷ F-Psg 143, F-C 97, I-Rvat Reg. 1930 (PWD): sed *om*.

⁸ F-Psg 143: ut] et.

⁹ I-Rvat lat. 7114: sed et ... domini *későbbi betoldás hangjelzéssel* (alleluia *om*). RGP, I-Bu 1556: alleluia *om*.

4. példa: *Sub altare* (Ø CAO)

A. PRG

B. PR12 (I-Rvat Barb. lat. 631, I-Rvat lat. 7818, I-Rvat Borghes. lat. 49, I-Rvat lat. 7114); PRC, PWD

A. *Sub altare Dei*¹ sedes accepistis intercedite pro nobis ad dominum qui vos elegit.

B. *Sub altare Domini*² sedes³ accepistis intercedite pro nobis ad dominum Ihesum Christum.⁴

Ps. Exsultabunt sancti in gloria.⁵ (PR12, PWD)

Ps. Exsultate iusti in domino rectos decet collaudatio. (PRC)

¹ PRG (2 of 6 MSS): dei] Domini.

² PRC & PWD (all MSS): Domini] Dei.

³ PRC (all MSS): sedes] sedem.

⁴ I-Rvat lat. 7114: dominum Ihesum Christum] Dominum qui vos elegit.

⁵ I-Rvat lat. 7114: Ps. *om.*

5. példa: *Circumdate Sion Levitae* (Ø CAO) / *Circumdate Sion et complectimini* [Ps. 47,13] (Ø CAO)

A. PRG, PR12 (I-Rvat lat. 7818 [9^r, 37^r], I-Rvat lat. 7114); I-Rvat lat. 6748 (Monreal, Sicily, XIII. század), I-Rvat lat. 4746 (Syracuse, XIII–XIV. század), I-Rvat Chigi. C.VI.182 (Reims? Cambrai? XIV. század)

B. PR12 (I-Rvat Barb. lat. 631, I-Rvat Borghes. lat. 49); F-Pn lat. 954 (Angers? XV. század); PRC; F-Pn lat. 948 (Mainz? XIV. század közepe), F-Pn lat. 970 (Taranto, XV. század első negyede), I-Ma R. 56 sup., I-Vnm 2409, I-Bu 1556

C. PWD; GB-Lbl Eg. 1067 (Párizs, XV–XVI. század)

D. PWD; F-Pn lat. 934 (Sens, XII. század második fele), F-Pn n.a. lat. 1202 (Meaux, XIII. század közepe), F-Pn lat. 950 (Trier, XIV. század első fele), F-Pn lat. 12079 (Toul, suffr. Trier, XV. század első negyede)

A. *Circumdate syon levitae altare Domino*¹ vestiti vestimentis albis estote et vos canentes ymnum novum dicentes² Benedictus es Deus. Ps. Mirabilis Deus.³

¹ I-Rvat 7114: Domino] Domini.

² I-Rvat lat. 7818 (9^r): dicentes benedictus sit Deus alleluia. I-Rvat lat. 7818 (37^r): dicentes benedictus es Deus alleluia. I-Rvat lat. 7114 (PR12), I-Rvat Chigi. C.VI.182, I-Rvat lat. 4746, I-Rvat lat. 6748: dicentes benedictus deus.

³ I-Rvat lat. 7818 (37^r): Ps. Mirabilis Deus *om.*

B. *Circumdate syon levite altare Domino Deo*¹ vestite² vestimentis albis estote et³ vos⁴ canentes ymnum novum⁵ dicentes alleluia.⁶ Ps. Mirabilis Deus.

¹ I-Rvat Borghes. lat. 49 (PR12), I-Bu 1556, I-Ma R. 56 sup., I-Vnm 2409: Deo *om.*

² F-Pn lat. 965, I-Rvat S.P. H 54, I-Rvat Borghes. lat. 72, I-Rvat lat. 1153, I-Rvat lat. 4745, I-Rvat lat. 4747 (PRC): vestito; I-Rvat lat. 1155 (PRC): vestro; I-Ma R. 56 sup.: vestite in; I-Ra 460: vestite *om.*

³ I-Rvat lat. 1154 (PRC): et *om.*

⁴ I-Bu 1556: estote et vos] et vos estote.

⁵ I-Rvat Borghes. lat. 49: novum *om.*

⁶ I-Rvat Borghes. lat. 49 (PR12): alleluia alleluia.

C. *Circumdate syon levite altare domini Dei*¹ vestite vestimentis albis estote et vos canentes ymnum novum dicentes alleluia. V. Mirabilis Deus in sanctis suis.²

¹ I-Rvat Reg. 1930 (PWD) Dei] Dei vestri.

² F-C 97 (PWD): V. Mirabilis...] V. Nationes ex longinquo

D. Circumdate syon¹ et complectemini² eam narrate in turribus eius. Ps. Magnus Dominus.³

¹ F-C 97 (PWD): syon et] syon levite et

² F-Pn lat. 934, F-Pn lat. 950, F-Pn lat. 12079: complectemini

³ F-Pn lat. 934, F-Pn n.a. lat. 1202: Ps. Mirabilis Deus in sanctis suis.

6.a. kottapélda. Ambulate sancti Dei ingredimini
antifóna (Ø CAO)

1-Rvat Barb.
lat. 631 (13r)

Am - bu - la - te san - cti de - i in - gre - di - mi - ni in

1-Rvat lat.
7818 (6v)

Am - bu la - te san - cti de - i in - gre - di - mi - ni in

1-Rvat Borghes.
lat. 49 (54r)

Am - bu - la - te san - cti de - i in gre - di - mi - ni in

1-Rvat Barb.
lat. 631

ci - vi - ta - tem do - mi - ni e - di - fi - ca - ta est e - nim

1-Rvat lat.
7818

ci - vi - ta - tem do - mi - ni he - di - fi - ca - ta est e - nim

1-Rvat Borghes.
lat. 49

ci - vi - ta - tem do - mi - ni e - di - fi - ca - ta est e - nim

1-Rvat Barb.
lat. 631

vo - bis ec - cle - si - a no - va u - bi po - pu - lus

1-Rvat lat.
7818

vo - bis ec - cle - si - a no - va u - bi po - pu - lus

1-Rvat Borghes.
lat. 49

vo - bis ec - cle - si - a no - va u - bi po - pu - lus

I-Rvat Barb.
lat. 631

I-Rvat lat.
7818

I-Rvat Borghes.
lat. 49

I-Rvat Barb.
lat. 631

I-Rvat lat.
7818

I-Rvat Borghes.
lat. 49

a - do - ra - re de - be - at ma - ie - sta - tem

a - do - ra - re de - be - at ma - ie - sta - tem

a - do - ra - re de - be - at ma - ie - sta - tem

do - mi - ni.

do - mi - ni. [Se - cu - lo - rum a - men.]

do - mi - ni.

6.b. kottapélða. Ambulate sancti Dei ingredimini *antifóna* (Ø CAO)

I-Rvat lat.
7114 (17v)

I-Rvat lat.
7114

I-Rvat lat.
7114

I-Rvat lat.
7114

I-Rvat lat.
7114

I-Rvat lat.
7114

I-Rvat lat.
7114

I-Rvat lat.
7114

I-Rvat lat.
7114

Am - bu - la - te san - cti de - i in - gre - di - mi - ni

in - ci - vi - ta - tem do - mi - ni

e - di - fi - ca - ta est e - nim vo - bis ec - cle - si - a

no - va u - bi po - pu - lus a - do - ra - re

de - be - at ma - ie - sta - tem do - mi - ni.

V. Am - bu - la - te san - cti de - i ad lo - cum

de - sti - na - tum qui vo - bis pa - ra - tus est ab origine mundi.

U - bi po - pu - lus.

7. kottapél $\acute{e}$ da. Ambulate sancti Dei ad locum antifóna (CAO 1367)

I-Rvat SP
H 54 (93v)

Am - bu - la - te sanc - ti de - i ad lo - cum des - ti - na - tum

F-Pn lat.
965 (114r)

Am - bu - la - te sanc - ti de - i ad lo - cum des - ti - na - tum

F-Pn lat.
960 (116r)

Am - bu - la - te sanc - ti de - i ad lo - cum des - ti - na - tum

I-Rvat lat.
1153 (56v)

Am - bu - la - te sanc - ti de - i ad lo - cum des - ti - na - tum

I-Rvat lat.
4747 (118v)

Am - bu - la - te sanc - ti de - i ad lo - cum des - ti - na - tum

The first system of the musical score consists of five staves. Each staff begins with a treble clef and a common time signature (C). The notes are arranged in a single melodic line across all staves, with lyrics written below each staff. The lyrics are: 'Am - bu - la - te sanc - ti de - i ad lo - cum des - ti - na - tum'. The notes are mostly quarter notes with some eighth notes, and there are some slurs over groups of notes.

I-Rvat SP
H 54

qui vo - bis pre - pa - ra - tus est.

F-Pn lat.
965

qui vo - bis pre - pa - ra - tus est.

F-Pn lat.
960

qui vo - bis pre - pa - ra - tus est.

I-Rvat lat.
1153

quo vo - bis pre - pa - ra - tus est.

I-Rvat lat.
4747

quo vo - bis pre - pa - ra - tus est.

The second system of the musical score consists of five staves. Each staff begins with a treble clef and a common time signature (C). The notes are arranged in a single melodic line across all staves, with lyrics written below each staff. The lyrics are: 'qui vo - bis pre - pa - ra - tus est.' and 'quo vo - bis pre - pa - ra - tus est.'. The notes are mostly quarter notes with some eighth notes, and there are some slurs over groups of notes.

8. kottapélða. Ambulate sancti Dei ingredimini antífóna (Ø CAO)

F-TLm
118 (86v)

Am - bu - la - te sanc - ti de - i in - gre - di - mi - ni in ci - vi - ta - tem

F-TLm
118

do - mi - ni he - di - fi - ca - ta est e - nim

F-TLm
118

no - bis ec - cle - si - a no - va u - bi

F-TLm
118

po - pu - lus a - do - ra - re de - be - at

F-TLm
118

ma - ie - sta - tem do - mi - ni.

9. kottapélða. Ambulate sancti Dei ingredimini antífóna (Ø CAO)

I-Rvat SP
H 54 (93r)

Am - bu - la - te sanc - ti de - i in - gre - di - mi - ni

F-Pn lat.
965 (169r)

Am - bu - la - te sanc - ti de - i in - gre - di - mi - ni

I-Rvat lat.
1155 (108r)

Am - bu - la - te sanc - ti de - i in - gre - di - mi - ni

I-Rvat Borghes.
lat. 72 (109v)

Am - bu - la - te sanc - ti de - i in - gre - di - mi - ni

I-Rvat lat.
4748-II (104r)

Am - bu - la - te sanc - ti de - i in - gre - di - mi - ni

I-Rvat SP
H 54
in ci - vi - ta - tem do - mi - ni

F-Pn lat.
965
in ci - vi - ta - tem do - mi - ni

I-Rvat lat.
1155
in ci - vi - ta - tem do - mi - ni

I-Rvat Borghes.
lat. 72
in ci - vi - ta - tem do - mi - ni

I-Rvat lat.
4748-II
in ci - vi - ta - tem do - mi - ni

I-Rvat SP
H 54
e - di - fi - ca - ta est e - nim

F-Pn lat.
965
e - di - fi - ca - ta est e - nim

I-Rvat lat.
1155
e - di - fi - ca - ta est e - nim

I-Rvat Borghes.
lat. 72
e - di - fi - ca - ta est e - nim

I-Rvat lat.
4748-II
e - di - fi - ca - ta est e - nim

I-Rvat SP
H 54
e - di - fi - ca - ta est e - nim

F-Pn lat.
965
e - di - fi - ca - ta est e - nim

I-Rvat lat.
1155
e - di - fi - ca - ta est e - nim

I-Rvat Borghes.
lat. 72
e - di - fi - ca - ta est e - nim

I-Rvat lat.
4748-II
e - di - fi - ca - ta est e - nim

I-Rvat SP
H 54

vo - bis ec - cle - si - a

F-Pn lat.
965

vo - bis ec - cle - si - a

I-Rvat lat.
1155

vo - bis ec - cle - si - a

I-Rvat Borghes.
lat. 72

vo - bis ec - cle - si - a

I-Rvat lat.
4748-II

vo - bis ec - cle - si - a

I-Rvat SP
H 54

no - va u - bi po - pu - lus a - do - ra - re

F-Pn lat.
965

no - va u - bi po - pu - lus a - do - ra - re

I-Rvat lat.
1155

no - va u - bi po - pu - lus a - do - ra - re

I-Rvat Borghes.
lat. 72

no - va u - bi po - pu - lus - a - do - ra - re

I-Rvat lat.
4748-II

no - va u - bi po - pu - lus a - do - ra - re

The image displays two systems of musical notation. Each system consists of five staves. The first staff in each system is a vocal line with lyrics underneath. The subsequent four staves are piano accompaniment parts, each with a different instrument or version label to its left. The first system covers the phrase 'vo - bis ec - cle - si - a' and the second system covers 'no - va u - bi po - pu - lus a - do - ra - re'. The piano parts feature various rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes, often with slurs and accents.

I-Rvat SP
H 54
de - be - at ma - ies - ta -

F-Pn lat.
965
de - be - at ma - ies - ta -

I-Rvat lat.
1155
de - be - at ma - ies - ta -

I-Rvat Borghes.
lat. 72
de - be - at ma - ies - ta -

I-Rvat lat.
4748-II
de - be - at ma - ies - ta -

I-Rvat SP
H 54
tem do-mi - ni.

F-Pn lat.
965
tem do - mi - ni.

I-Rvat lat.
1155
tem do - mi - ni.

I-Rvat Borghes.
lat. 72
tem do - mi - ni.

I-Rvat lat.
4748-II
tem do - mi - ni.

I-Rvat SP
H 54
Am - bu - la - te sanc-ti de - i ad lo-cum des - ti - na - tum

I-Rvat SP
H 54
qui vo - bis pre - pa - ra - tus est.

10. kottapélda. Ambulate sancti Dei ingredimini *antifóna* (Ø CAO)

F-CA 180 (80r)
Am-bu-la-te sanc-ti de - i ad lo cum in-gre-di-mi-ni

F-Psg 143 (117v)
Am-bu-la-te sanc-ti de - i in-gre-di-mi-ni

F-C 97 (92r)
Am-bu-la-te sanc-ti in-gre-di-mi-ni

I-Rvat Reg. 1930 (71r)
Am-bu-la-te sanc-ti de - i in-gre-di-mi-ni

GB-Lbl Add. 39677 (94r)
Am-bu-la-te sanc-ti de - i in-gre-di-mi-ni

F-CA 180
in ci-vi-ta-tem do - mi - ni e - di-fi-ca-ta est

F-Psg 143
in ci-vi-ta-tem do - mi - ni he-di-fi-ca-ta est

F-C 97
in ci-vi-ta-tem do - mi - ni e - di-fi-ca-ta est

I-Rvat Reg. 1930
in ci-vi-ta-tem do - mi - ni. e - di-fi-ca-ta est

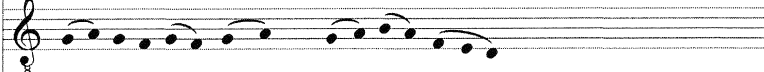
GB-Lbl Add. 39677
in ci-vi-ta-tem do - mi - ni e - di-fi-ca-ta est

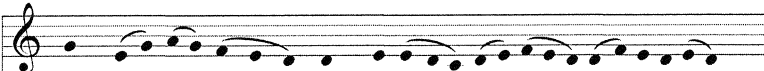
F-CA 180

 e - nim vo - bis

F-Psg 143

 e - nim vo - bis

F-C 97

 e - nim vo - bis

I-Rvat Reg. 1930

 e - nim vo - bis

GB-Lbl Add. 39677

 e - nim vo - bis

F-CA 180

 ec - cle - si - a no - va

F-Psg 143

 ec - cle - si - a no - va

F-C 97

 ec - cle - si - a no - va

I-Rvat Reg. 1930

 ec - cle - si - a no - va

GB-Lbl Add. 39677

 ec - cle - si - a no - va

F-CA 180
u - bi po - pu - lus a - do - ra - re de - be - at

F-Psg 143
u - bi po - pu lus a - do - ra - re de - be - at

F-C 97
u - bi po - pu - lus a - do - ra - re de - be - at

I-Rvat Reg.
1930
u - bi po - pu - lus a - do - ra - re de - be - at

GB-Lbl Add.
39677
u - bi po - pu - lus a - do - ra - re de - be - at

F-CA 180
ma - ies - ta - tem do - mi - ni.

F-Psg 143
ma - ies - ta - tem do - mi - ni.

F-C 97
ma - ies - ta - tem do - mi - ni.

I-Rvat Reg.
1930
ma - ies - ta - tem do - mi - ni.

GB-Lbl Add.
39677
ma - ies - ta - tem do - mi - ni.

The image displays two sets of musical notation for the hymn 'Ubi Populus Adorare Debet Atque Inest Domini'. Each set consists of five staves, each with a different source attribution. The first set of staves is for the first line of the hymn, and the second set is for the second line. The notation is in treble clef with a key signature of one flat (B-flat) and a common time signature (C). The lyrics are written below the notes, with hyphens indicating syllables that span across multiple notes. The first line of the hymn is 'u - bi po - pu - lus a - do - ra - re de - be - at' and the second line is 'ma - ies - ta - tem do - mi - ni.' The sources listed are F-CA 180, F-Psg 143, F-C 97, I-Rvat Reg. 1930, and GB-Lbl Add. 39677.